

Степан БОРЧУК

УЧАСТЬ ЮРІЯ ІВАНОВА-МЕЖЕНКА В ПІДГОТОВЦІ “УКРАЇНСЬКОЇ РАДЯНСЬКОЇ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ” 1957–1965 РОКІВ

Висвітлено участь видатного українського бібліолога, літературознавця й історика українського театру Юрія Іванова-Меженка (1892–1969) у реалізації проекту “Української Радянської Енциклопедії” 1957–1965 рр. Представлено його роботу над статтями, які надходили в редакцію енциклопедії. Проаналізовано переїзд науковця до столиці УРСР. Наведено листування Ю. Меженка з однодумцями і колегами.

Ключові слова: енциклопедія, “УРЕ”, видання, бібліографія, листування, статті, повідомлення.

19 травня 1931 р. на засіданні редакційного бюро “Української Радянської Енциклопедії” (УРЕ) під головуванням Миколи Скрипника було ухвалено: “Запропонувати т. Меженко посаду редактора-контролера Контрольної частини УРЕ тимчасово, з тим, щоб в міру розгортання роботи УРЕ, – скористатися з його послуг відповідно до його спеціальності”¹. 4 червня 1931 р. на засіданні редбюро енциклопедії знову заслухали питання “Про розподіл проблеми книгознавства поміж окремими редвідділами УРЕ”, вирішивши перемістити книгознавство в частині щодо преси, соціології й історії книги, критики, бібліографії та поліграфічних форм до редакційного відділу літератури, мови й мистецтв, а щодо бібліотекознавства – до редвідділу освіти й педагогіки².

Ю. Меженко пережив найважчі часи у блокадному Ленінграді, брав участь в обороні міста, виступав перед бійцями й моряками; ховав приятелів й близьких друзів. Виступаючи 1946 р. у Львові з доповіддю про Публічну бібліотеку в часи війни, ледь стримував сльози. Стрічку нагородженого медаллю “За оборону Ленінграда” він завжди носив на лацкані піджака³.

1943 р. у владних колах УРСР згадали про Ю. Меженка, його визначні організаторські здібності й колосальну енергію. У 1945 р. він приїхав до міста на запрошення президента Академії наук УРСР О. Богомольця й упродовж 1945–1948 рр. був директором Бібліотеки АН УРСР⁴.

¹ Центральний державний архів громадських об’єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 4191. – Арк. 30.

² Там само. – Арк. 33.

³ Там само. – С. 618.

⁴ *Гуменюк М.* Біля джерел української радянської бібліографії: З архівних матеріалів про Ю. О. Меженка / М. Гуменюк // Гуменюк М. П. Біля джерел української радянської бібліографії / [редкол.: М. Галушко (відп. ред.) та ін.]. – Київ: Наук. думка, 1991. – С. 9–10.

Навесні – на початку літа 1958 р. Ю. Меженко відвідав Київ. У його листі до Я. Дашкевича від 20 квітня того ж року зазначалося: “Я збираюся приїхати до Києва 11/VI і проживу там не менш, як до 1/VI, а може навіть до 20/VI. Так або інакше, а певних три тижні пробуду. Був би дуже радий, якби Ви змогли приїхати в цей час”⁵. На жаль, запланована зустріч через незалежні від львівського дослідника обставини тоді не відбулася.

Саме під час тогорічних відвідин столиці Юрій Меженко за власною ініціативою мав розмову з відповідальним секретарем УРЕ Валентином Терлецьким (1916–1979)⁶, якому висловив думку, що його багаторічний досвід “може придатися в роботі над створенням Української Радянської Енциклопедії”⁷, й запропонував свої послуги в підготовці видання.

31 серпня 1958 р. Ярослав Дашкевич, який повернувся з відпустки додому, до Львова, повідомляв свого лєнінградського кореспондента про особисте знайомство в Києві з бібліографом й літературознавцем Федором Кузьмичем (Кузьмовичем) Сараною (1921–1995), який поінформував львів’янина щодо можливостей залучення Юрія Меженка до роботи над республіканським енциклопедичним проектом. У листі звучало й запитання-заохочення: “Якщо ці умови в УРЕ реальні та Вам відповідають – це було б, мабуть, дуже гарно – тим більше, що Ви повернулися б знову таки «непереможимим». Чи справді Ваше повернення зовсім реальне? І я, і всі інші Ваші щирі прихильники, дуже раділи б з цього приводу”⁸.

6 вересня 1958 р. Ю. Меженко повідомляв свого львівського кореспондента: “Ф. К. Сарана оптимістично дивиться на справу мого переїзду. Я дивлюся інакше. Помешкання нема і коли буде – хто зна. Бажан може чекати місяць – два, ну, мабуть, три. Нарешті людину буде знайдено і, коли буде помешкання, тоді мене УРЕ не потребуватиме. Крім того, і стан мого здоров’я такий, що я не знаю, чи буду я за півроку в такій мірі працездатний, щоб взяти на себе велику роботу. А в УРЕ робота має бути чимала.

Отже, реально це питання ще далеко не розв’язано. Виходить, що самого бажання ще замало... Дуже добре, що Ви зазнайомилися з Ф. К. Сараною. Це прекрасна людина, з ясною головою і добрий знавець бібліографії”⁹.

18 вересня львівський вчений у листі до Ленінграда вкотре повертався до теми бажаного переїзду Ю. Меженка до столиці УРСР й залучення видатного книгознавця до республіканського енциклопедичного проекту. Принагідно молодший колега підбадьорював свого лєнінградського кореспондента, який нарікав на хворобу й зниження працездатності: “Дуже і дуже жаль, якщо Вам не вдасться влаштуватися в Києві. Я глибоко переконаний в тому, що коли б тільки відповідно організувати роботу, коли б у Вас були добрі помічники-виконавці – Ваша працездатність в

⁵ Листування Юра Меженка з Ярославом Дашкевичем (1945–1969) / [упоряд.: Р. Дзюбан, Г. Сварник]. – Львів, 2009. – С. 101.

⁶ Докладніше про нього див.: *Касяненко Ю.* Терлецький Валентин Михайлович (8(21). П. 1916 – 20.X. 1979) / Ю. Касяненко, В. Погорілко // *Юридична енциклопедія: у 6 т.* / [редкол.: Ю. Шемшученко (голова) та ін.]. – Київ: В-во “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2004. – Т. 6. – С. 45.

⁷ Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України (далі – ЦДАМЛМ України). – Ф. 365. – Оп. 1. – Спр. 13. – Арк. 3.

⁸ Листування Юра Меженка з Ярославом Дашкевичем (1945–1969)... – С. 104.

⁹ Там само. – С. 104–105.

УРЕ не тільки не зменшувалася б, а, навпаки, зростала б. Все ж таки, морально Ви почували б себе, здається, краще. Вірю, що справа наладнається і Ви таки переберетесь в Київ. Тут уже почалася підписка по УРЕ і є багато «знаків на небі», що справа, нібито, реальна»¹⁰.

Та попри всі сумніви й недуги своєї дружини – Ольги Олександрівни Готт (1896–1961), – 6 листопада 1958 р. Ю. Меженко листовно звернувся до головного редактора енциклопедії М. Бажана, висловлюючи своє остаточне бажання переїхати до Києва й працювати в УРЕ. Сановному адресатові повідомлялося про згадані травневі переговори 1958 р. Ю. Меженка з відповідальним секретарем УРЕ В. Терлецьким й поінформованість ленінградського кореспондента (завдяки директорці Державного музею Т. Г. Шевченка в Києві К. Дорошенко) щодо позитивної реакції М. Бажана на таку «транзитну акцію».

18 березня 1959 р. Ярослав Дашкевич зі Львова знову нагадує ленінградському кореспондентові про поступ у справі УРЕ, а відтак й вірогідність позитивних зрушень щодо залучення до енциклопедичного проекту свого старшого колеги.

Далеко не все було зрозуміло в цьому питанні й керівному складу енциклопедії. Так, 10 квітня 1959 р. головний редактор УРЕ акад. М. Бажан вкотре підписав листа до Ради Міністрів УРСР із проханням пришвидшити справу з виділенням квартир провідним співробітникам видання. У документі згадувалася передісторія питання й наголошувалася нагальність його вирішення: «Головна редакція Української Радянської Енциклопедії ще 19 листопада 1958 р. зверталася з проханням до Ради Міністрів УРСР розв'язати питання про надання квартир провідним науковим працівникам Головної редакції».

Відповідно до вказівок Заступника Голови Ради Міністрів УРСР тов. Гречухи М. С., заступник голови виконкому Київської міськради тов. Фесенюк О. М. повідомив нам, що квартири будуть надані в лютому 1959 р.

Щоб полегшити розв'язання цього питання, Головна редакція 4 березня 1959 р. подала Київському міськвиконкому, особисто тов. Фесенюку О. М., конкретні пропозиції. На жаль, всі справи про надання квартир були передані квартирному відділу Міськвиконкому, працівники якого стали на шлях зволікання, і наші неодноразові звертання до них ніяких наслідків не дали.

Головна редакція вступила в один з найвідповідальніших періодів роботи над першим томом УРЕ, коли рукопис вже здано до набору, і відсутність квартир для провідних наукових працівників створює додаткові труднощі в нашій роботі.

Просимо Раду Міністрів УРСР терміново розв'язати питання про надання квартир»¹¹.

Серед чотирьох прізвищ чільних співробітників головної редакції енциклопедії особливо наголошувалася й потреба негайного виділення житла Юрію Олексійовичу Меженкові – «визначному українському бібліографу, який проживає в Ленінграді і запрошується на посаду завідуючого редакцією бібліографії, якому необхідна квартира з двох кімнат»¹².

¹⁰ Листування Юра Меженка... – С. 106.

¹¹ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 4750. – Оп. 1. – Спр. 20. – Арк. 12.

¹² Там само. – Арк. 13.

14 липня 1959 р., звертаючись до Я. Дашкевича, Ю. Меженко наголошував: «Я не належу до тих, хто з одчаю складає руки. Саме через те, що я свідомий свого стану, я й хочу переїхати до Києва, щоб хоч би останні роки віддати українській бібліографії, для якої я зробив значно менш як хотів – і то не завжди з своєї вини»¹³.

Отже, 27 жовтня 1959 р. «консультанту Державної публічної бібліотеки ім. Салтикова-Щедрина» Ю. Меженкові адресовано листа керівництва енциклопедії такого змісту: «Керівництво Головної редакції Української Радянської Енциклопедії надсилає Вам для ознайомлення верстку 1-го тому УРЕ. Якщо Ви виявите можливі неточності або помилки, просимо повідомити про це не пізніше 15 листопада ц. р., з тим, щоб Головна редакція мала можливість вчасно внести рекомендовані Вами виправлення (уточнення) до друкування тиражу 1-го тому, який має вийти у світ в цьому, 1959 році.

В додаток до Передмови, яку Головна редакційна колегія УРЕ вміщує в 1-му томі, вважаємо доцільним ознайомити Вас з деякими даними, що стосуються характеру, змісту, структури і обсягу всього видання УРЕ і особливо 1-го тому.

Як відомо, УРЕ передбачається видати в 16 томах по 36 друк. аркушів у кожному томі. «БСЭ» вийшла в 51 томі. Отже, УРЕ за загальним обсягом майже у 5 разів менша за «БСЭ», не перевищує і обсягу «МСЭ». Якщо в «БСЭ» майже 100 тис. термінів (кількість статей), то в УРЕ їх буде близько 60 тисяч – майже стільки, скільки в «МСЭ». Ця обставина викликала певні труднощі вже під час складання тематичних словників (реєстру статей) з усіх галузей знань для всього видання УРЕ. Треба було, не збіднюючи універсальності видання, обминути окремі загальні терміни і за рахунок цього спрямувати увагу на висвітлення українського матеріалу»¹⁴.

9 листопада 1959 р. Ю. Меженко відправив до Головної редакції видання лист зі своїми зауваженнями щодо макета першого тому УРЕ: «Шановні товариші! Я одержав від Вас на ознайомлення верстку першого тому УРЕ й листа з проханням надіслати до 15 листопада мої зауваження.

На превеликий жаль, часу Ви даєте надто мало, щоб можна було уважно проглянути весь той величезний матеріал, що міститься в першому томі, й через це я подаю свої міркування далеко не вичерпні, а лише ті, що виникли в процесі швидкого ознайомлення з томом.

Насамперед хочу поздоровити Головну редакцію з успішним завершенням складної важкої роботи над першим томом. Матеріал в ньому багатий, і книга прегарна з поліграфічного боку.

Мої зауваження торкаються окремих деталей, і подаю я їх, поділивши на групи: I бажані доповнення, II помічені помилки, III методичні зауваження»¹⁵.

Серед помилок вчений зауважував, наприклад, що у статті «Александров Вол. Степ.» стверджувалося: «Написав оперети «За Німань іду» (1872) і «Не ходи, Грицю, на вечорниці» (1873), перероблені пізніше М. Старицьким». Насправді ж, «...Старицький переробив тільки другу оперету, а перша завжди йшла не в переробленому вигляді. Сам Александров, позиваючи 1890 р. Старицького до третейського

¹³ Листування Юра Меженка з Ярославом Дашкевичем (1945–1969)... – С. 146.

¹⁴ ЦДАМЛІМ України. – Ф. 365. – Оп. 1. – Спр. 780. – Арк. 1.

¹⁵ Там само. – Арк. 2.

суду, обвинувачував його тільки в одній переробці”¹⁶. У статті “Бібіков Дм. Гав.” згадувалося: “З його розпорядження було розгромлено Кирило-Мефодіївське товариство”. Натомість, стверджував рецензент, “насправді розпорядження йшло з Петербургу від «III Отделения», начальником якого був Орлов. А Бібіков брав активну участь в розгромі”¹⁷.

Серед методичних зауважень Ю. Меженко звертав, наприклад, увагу, що у статтях, присвячених окремим бібліотекам (імені В. Короленка в Харкові – С. 551 верстки; АН УРСР – С. 552; імені І. Мечникова в Одесі – С. 553), для характеристики їхніх фондів наводилися назви окремих, наявних у них, книг: “Це не дає правильного уявлення про цінність і профіль фондів, бо вихоплені з десятків тисяч кілька назв завжди будуть випадковими. Зрозуміло було б, якби називались справді унікальні видання, яких нема в інших бібліотеках. В такому разі це був би цінний довідковий матеріал. Але згадано інакше. Як приклад можна взяти Б[ібліоте]ку ім. Короленка в Харкові. Стаття невелика – 27 рядків. З них 5 рядків (20 %) зайнято переліком 4-х назв з 25-и тисяч, які зберігаються як рідкісні видання. Ясна річ, що це випадкові назви (та інакше й бути не може). Крім того, всі ці назви є в фондах Б[ібліоте]ки АН УРСР. Але ця б[ібліоте]ка, характеризуючи свої фонди (вони значно багатші за харківські), називає як раритети інші видання. І частина цих видань, безумовно, є в інших б[ібліоте]ках.

На мою думку, слід давати сумарну характеристику фондів, а окреме видання називати лише в разі його унікальності. Напр., в статті про Б[ібліоте]ку АН УРСР названо Острозьку Біблію 1581 р. Цієї книги, напевно, є кілька примірників у Києві, Харкові, Одесі, Львові. Чому нею має хвалитися лише одна бібліотека?”¹⁸.

16 листопада 1959 р. тимчасовий виконувач обов’язків головного редактора УРЕ проф. Іван Григорович Підоплічко (1905–1975) скерував листа до Президії АН УРСР, в якому йшлося про потребу залучення Ю. Меженка до кола штатних працівників енциклопедії й термінове виділення новому співробітникові належного помешкання в м. Києві: “Головна редакція Української Радянської Енциклопедії запрошує на посаду завідуючого редакцією бібліографії старшого наукового співробітника МЕЖЕНКА Юрія Олексійовича, який проживає тепер в Ленінграді”¹⁹.

Й далі подане обґрунтування цього нестандартного кадрового рішення: “Ю. О. МЕЖЕНКО є один із небагатьох відомих в нашій країні знавців української книги. Він протягом тривалого часу очолював Український науковий інститут книгознавства, відділ бібліографії Державної Публічної бібліотеки ім. Салтикова-Щедріна в Ленінграді, а також був директором бібліотеки Академії наук Української РСР. Особиста бібліотека Ю. О. МЕЖЕНКА, яка налічує тисячі томів, добре укомплектована українськими виданнями за перші роки Радянської влади і містить основну довідково-бібліографічну літературу, вкрай необхідну для Головної редакції УРЕ.

Переїзд Ю. О. МЕЖЕНКА на постійну роботу до Головної редакції УРЕ уже більше року зволікається через відсутність квартири.

¹⁶ ЦДАМЛМ України. – Ф. 365. – Оп. 1. – Спр. 780. – Арк. 4.

¹⁷ Там само.

¹⁸ Там само. – Арк. 4–4 зв.

¹⁹ ЦДАМЛМ України. – Ф. 365. – Оп. 1. – Спр. 780. – Арк. 16.

Просимо надати тов. МЕЖЕНКУ Ю. О. квартиру, щоб він міг найближчим часом приступити до роботи”²⁰.

18 листопада 1959 р. Ю. Меженко відписує до Львова, відповідаючи на запитання про власні враження від верстки першого тому енциклопедії.

27 листопада 1959 р. на адресу ленінградського помешкання Ю. Меженка (Мохова, 22, кв. 22) надіслано телеграму за підписом М. Бажана із запрошенням взяти участь у засіданні Головної редакційної колегії УРЕ та обговоренні верстки першого тому енциклопедії. Нарада мала відбутися 1 грудня 1959 р. у Києві у приміщенні Головної редакції по вул. Леніна, 51. Видатки на відрядження Головна редакція брала на себе²¹. Однак Ю. Меженко не зміг взяти участь у засіданні.

13 грудня 1959 р. Я. Дашкевич, після тривалої перерви в листуванні, спричиненої його недугою (“грип з якимись-там ускладненнями”)²², знову відписує до Ленінграда, повідомляючи старшого колегу про повільне просування його квартирної справи й вірогідного переїзду до Києва: “Писав мені Ф[едір] К[узьмович] [Сарана], що Ваша справа повільно й повільно, але все ж таки рухається вперед. Він дивиться оптимістично; думаю, що нова квартира – це для нього одноразово прилив нової енергії і що він Вашу справу доведе до позитивного вирішення. Принаймні такий був дух його листа”²³.

Одночасно львівський кореспондент Ю. Меженка передавав йому останні “енциклопедичні новини” з Києва, зокрема щодо корегування бібліографічного апарату видання з урахуванням зауважень ученого, а відтак й пов’язаного з цим відтермінування виходу першого тому: “Перший том УРЕ повинен був вийти в світ в грудні [1959], але вихід його затримується. Між іншим зроблено спробу ліквідувати бібліографічний різнобіч – бібліографічний матеріал частково перебирають. На мене взагалі УРЕ зробила непогане враження – відверто кажучи, я надіявся на гірше. Жодних «революційних» заходів вони не змогли провести в життя – але добре, якщо й далі продовжуватиметься так як досі”²⁴.

25 грудня 1959 р. Ю. Меженко в листі до Львова не надто оптимістично змальовує перспективи свого вірогідного переїзду до Києва, нарікає на власну низьку працездатність, хоча творчих задумів йому, як і раніше, не бракує.

Втім, підсумки 1959 р. для Ю. Меженка не були такими аж надто безнадійно-песимістичними. Справа з його працевлаштуванням в УРЕ й помешканням у Києві повільно, але просувалася. Водночас у далекому Парижі заходами видатного польського інтелектуала Єжи Гедройця того ж 1959 р. була опублікована упорядкована Юрієм Лавріненком знакова антологія “Розстріляне відродження”²⁵. У виданні почесне місце відвели й Юрієві Меженкові²⁶. Так, 6 грудня 1958 р. упорядник

²⁰ ЦДАМЛІМ України. – Ф. 365. – Оп. 1. – Спр. 780. – Арк. 16.

²¹ ЦДАМЛІМ України. – Ф. 365. – Оп. 1. – Спр. 780. – Арк. 17.

²² Листування Юра Меженка з Ярославом Дашкевичем (1945–1969)... – С. 163.

²³ Там само.

²⁴ Там само. – С. 164.

²⁵ Див.: *Лавріненко Ю.* Розстріляне відродження: Антологія 1917–1933: Поезія – проза – драма – есей / Ю. Лавріненко. – Париж: Instytut literacki, 1959. – 980 с. – (Biblioteka “Kultury”, t. 37); *Гнатюк О.* Між літературою і політикою: Есеї та інтермедії / О. Гнатюк. – Київ: Дух і літера, 2012. – С. 288–289.

²⁶ *Лавріненко Ю.* Розстріляне відродження: Антологія 1917–1933... – С. 787–797.

антології, який мешкав у Нью-Йорку, інформував Є. Гедройця про надсилання перших 131 сторінки коректури видання й однієї “літературної сільветки” – Юрія Меженка²⁷.

Цю “літературну сільветку” на прохання упорядника антології написав Володимир Міяковський (1888–1972), на той час директор Архіву-музею при УВАН у США, який “особисто знав Юрія Іванова-Меженка”²⁸. В есе В. Міяковського, зокрема, мовилося: “Юрій Іванов-Меженко – один з небагатьох діячів української культури, який протягом цілого свого життя, в усіх змінливих обставинах, зумів бути самим собою... Двадцять п’яти років він поринає в культурну роботу навколо української книжки, бібліотеки і літератури.

Фактичний керівник бібліотечної справи в роки революції, він був організатором рятування маєткових бібліотек, що лягли в основу Всенародньої Бібліотеки, основоположником Української Книжкової Палати, що мала налагодити збирання біжучої і періодичної продукції. Меженко був першим керівником згаданої Всенародньої Бібліотеки, що протягом кількох років перетворилася в одну з найбільших бібліотек... З первісного задуму реєстрації всієї друкарської продукції на Україні і наукового опрацювання її він створив інституцію, яка може бути зразком постановки наукової роботи з книгою: Український Науково-Дослідчий Інститут Книгознавства, так званий УНІК. Орган цього інституту «Бібліологічні Вісті» став неперевершеним зразком наукового журналу, присвяченого питанням книгознавства в усіх його ділянках і напрямках... В роки розгрому українських установ був ліквідований і УНІК, а Меженкові довелося перенести свою діяльність до Ленінграду, де він працював у бібліографічному відділі найбільшої в СРСР Публічної Бібліотеки”²⁹.

В. Міяковський зауважував також організаційний хист Ю. Меженка у сфері української літератури, створення літературної групи “Музагет” 1918 р. і його знакову літературно-публіцистичну статтю “Творчість індивідуума і колектив” (в уривках подану в “Розстріляному відродженні”), а також відзначав появу в першій половині 1920-х років Ю. Меженка – “критика з тонким смаком і гострим зором”. “Запам’яталися його більші статті про творчість Павла Тичини («Гроно», 1920), про Миколу Хвильового («Шлях Мистецтва», 1923), Євгена Плужника і Михайла Івченка («Життя й Революція», 1926), або коротші критичні спостереження в рецензіях на збірки творів Дмитра Загула («Книгар», 1919), Максима Рильського та Якова Савченка («Літературно-Науковий Вістник», 1918), Павла Тичини («Музагет», 1919), Дмитра Фальківського («Життя й Революція», 1927)... В знаменитій літературній дискусії 1925 р. він виступав по боці «європейців». З кінця 20-тих років цілком переключився на працю навколо книги”³⁰.

Лист Ю. Меженка до Львова від 30 січня 1960 р., можливо, чи не найбільш песимістичний у його кореспонденції з Я. Дашкевичем: з Києва, крім новорічних привітань, не надходить ніякої конкретної інформації, “від [Ф.] Сарани листів нема” (за останні 7 місяців той не відповів на 10 листів із Ленінграда). “Щодо Києва,

²⁷ Jerzy Giedroyc – Emigracja ukraińska. Listy 1950–1982 / [wybrała, wstępem i przypisami opatrzyła B. Berdychowska]. – Warszawa: Czytelnik, 2004. – S. 705.

²⁸ Лавріненко Ю. Розстріляне відродження: Антологія 1917–1933... – С. 790.

²⁹ Там само. – С. 787–788.

³⁰ Там само. – С. 790.

то я навіть мріяти про переїзд покинув. Нікому старий інвалід не потрібний. Це я й сам добре розумію. Когось просити не хочу, не умію, та й нема кого, – з сумом констатував Юрій Олексійович. – Перед Новим роком К. П. Дорошенко з власної ініціативи написала до мене, що все буде улаштовано в січні-лютому. Я їй за це подякував. Продовження не чекаю, бо знаю, що то була ввічлива балаканина, яка нікого ні до чого не зобов’язує”³¹.

З цими песимістичними настроями пов’язаний наступний обмін листуванням між Головною редакцією видання й видатним книгознавцем. 5 лютого 1960 р. відповідальний секретар УРЕ В. Терлецький відправив листа “консультанту Державної публічної бібліотеки ім. Салтикова-Щедріна тов. Меженку Ю. О.” такого змісту: “В зв’язи с виходом в світ 1-го тома «Української Радянської Енциклопедії» просим срочно вернуть верстку 1-го тома «УРЕ» № 180, посланню Вам 27 октября 1959 г.”³².

20 лютого 1960 р. бажані відомості були надіслані до Києва³³. А 29 лютого М. Ніжинський вже висловлював своєму лєнінградському кореспондентові “щирю подяку за надіслані автобіографічні дані” й сподівання, що Ю. Меженко “не відмовиться виконати з часом деякі статті для УРЕ”³⁴. Біографічна стаття про Ю. Меженка (по суті, на підставі наданих ним же відомостей) була надрукована 1962 р. – не у 8-му (як спершу планувалося), а 9-му томі “Української Радянської Енциклопедії”³⁵. Згодом відомий історик Сергій Білокінь зауважить, складаючи перелік рівних Юрію Меженкові постатей й пояснюючи об’єктивну зумовленість присутності їхніх прізвищ навіть у комуністичній УРЕ: “Мистецтвознавець Стефан Таранушенко, книгознавець Юрій Меженко, бібліограф Федір Максименко – усі вони потрапили до УРЕ, хоч формально не мали на це права (в АН УРСР не вважались ні за академіків, ані за член-корів, навіть за докторів!). Надто вагомий був їхній внесок до культури, і цього не могли заперечити навіть у тодішнім СРСР. Важкі долі, страшні обставини. Ці люди перебули добу репресій, всілякі нещастя й дожили до 60–70-х років”³⁶.

Попри все ще заочність співпраці Головної редакції УРЕ з Ю. Меженком, у редакції енциклопедії в Києві на нього чекали. 10 березня 1960 р. головний редактор видання М. Бажан підписав листа до Президії АН УРСР. Розпочинався він так: “У зв’язку з виконанням постанови Ради Міністрів Союзу РСР «Про обмеження сумісництва по службі» і відповідної постанови Президії АН УРСР від 29 січня 1960 р. просимо по Головній редакції Української Радянської Енциклопедії врахувати такі обставини.

Головна редакція УРЕ як науково-редакційна установа комплектувалася, як відомо, фахівцями з усіх галузей знань з великими труднощами. Так, понад рік не було завідуючого редакцією історії України, до цього часу немає завідуючого

³¹ Листування Юра Меженка з Ярославом Дашкевичем (1945–1969)... – С. 169.

³² ЦДАМЛМ України. – Ф. 365. – Оп. 1. – Спр. 780. – Арк. 18.

³³ Там само. – Арк. 21–22.

³⁴ Там само. – Арк. 23.

³⁵ Див.: Меженко Юрій Олексійович // Українська Радянська Енциклопедія. – Київ: Головна редакція УРЕ, 1962. – Т. 9: Маяк–Нахичевань. – С. 23–24.

³⁶ Білокінь С. На зламах епохи: Спогади історика / С. Білокінь. – Біла Церква: В-во О. Пшонківського “Яніна”, 2005. – С. 242.

редакцією бібліографії; зараз відсутні в редакції фахівці з хімії і деяких інших галузей знань.

В силу тих причин, що важко знайти фахівців, які б мали певний досвід науково-дослідної роботи і навички наукового редагування, а також те, що створення УРЕ є справою тимчасовою, ми вимушені були піти на сумісництво по деяких посадах³⁷.

Серед інших сумісників згадане й прізвище Ф. Сарани, завідувача сектору бібліографії академічного Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка – Федір Кузьмович одночасно тимчасово керував редакцією бібліографії УРЕ – “до переходу [на цю посаду] тов. МЕЖЕНКА Ю. О.”³⁸. Отже, Ю. Меженка в енциклопедії таки чекали й навіть тримали для нього місце.

Після довгоочікуваної появи друком першого тому “Української Радянської Енциклопедії” в листі до Ю. Меженка від 7 березня 1960 р. Я. Дашкевич запитував думку свого старшого колеги: “Яке враження справив на Вас перший том УРЕ? У нас в загальному сподобався – тільки чи термін її видання (4–5 років) реальний, особливо, якщо кожний том проходить складну процедуру обговорення макету”³⁹. Відповідь Ю. Меженка не забарилася – 14 березня він повідомив свою думку львівському кореспондентові: “УРЕ взагалі, мені здається, заслуговує оцінки 4.

Дальші томи виходитимуть без макетів. На мою думку, треба збільшити українську персоналію. З цим багато людей погоджується, але вищі інстанції дуже суворі селекціонери.

Цікаво, чи з’являться рецензії в рос[ійській] пресі. Те, що було в українській, це офіційні панегірики, а не критика. Та це й зрозуміло”⁴⁰.

У повідомленні Я. Дашкевича від 20 березня – незаперечна солідарність з думкою старшого колеги в оцінці першого тому УРЕ й, зокрема, нарікання на наявність у виданні численних згадок щодо дат арешту й смерті-страсти представників партійно-державної номенклатури УРСР й літературно-мистецької інтелігенції республіки з відверто неенциклопедичними посиланнями – “за приблизними відомостями” (заарештований тоді-то, помер/страчений тоді-то тощо), а саме: “Як Ви, очевидно, читали, УРЕ отримала позитивну оцінку також в російській пресі. Добре, що й там б’ють її за замало український характер. Персоналії також мене дратують – не тільки тому, що їх могло б бути більше, але й тому, що в них багато «приблизних відомостей». Очевидно, якщо був би краще підібраний авторський колектив (саме за діловою ознакою), багато з дат народження, смерті і т. п. можна б уточнити”⁴¹. Й лаконічний постскрипtum у листі Ю. Меженка від 27 березня 1960 р.: “Цілком згоден з Вашими думками про УРЕ”⁴².

Після одержання повідомлення з Києва про виділення йому трикімнатного помешкання по вул. Великій Китаївській (район Голосієва), 6 травня 1960 р. Ю. Меженко знову звернувся з листом до головного редактора УРЕ, в якому подякував за приємну для нього звістку щодо довгоочікуваної київської квартири. Водночас, з

³⁷ ЦДАВО України. – Ф. 4750. – Оп. 1. – Спр. 28. – Арк. 28.

³⁸ Там само. – Арк. 29.

³⁹ Листування Юра Меженка з Ярославом Дашкевичем (1945–1969)... – С. 173.

⁴⁰ Там само. – С. 174.

⁴¹ Там само. – С. 175.

⁴² Там само. – С. 177.

огляду на хворобливий стан його й дружини (їм обом було важко пересуватися), лєнінградський кореспондент М. Бажана висловлював своє прагнення мешкати якомога ближче до центра міста й, відповідно, розташування Головної редакції енциклопедії на центральній вулиці – Леніна, 51. Одним із способів вирішення цієї проблеми була, очевидно, ініційована Федором Сараною “джентльменська угода” – обмін двокімнатної квартири Ф. Сарани на Мало Підвальної у центрі міста на периферійну трикімнатну Ю. Меженка. Угоду треба було лише оформити юридично, й у цьому Ю. Меженко просив підтримки М. Бажана: “Дуже прошу Вас своїм впливовим словом допомогти в цій справі”⁴³. Так само відбувалося й клопотання про фінансову допомогу з боку редакції УРЕ й АН УРСР на здійснення “переселенської акції” – перевезення залізницею в контейнерах унікальної (й великої) бібліотеки та побутових речей вченого, а також його облаштування в київській оселі. За скромними підрахунками, на це було потрібно близько 7 тис. дореформених рублів (мається на увазі грошова реформа 1961 р.). Очевидно, що таких коштів хворий пенсіонер не мав⁴⁴.

Вже 9 травня 1960 р. головний редактор енциклопедії акад. М. Бажан, вже поінформований про ситуацію, відправив листа до Президії АН УРСР, в якому зазначалося: “Головна редакція Української Радянської Енциклопедії запросила на посаду завідуючого редакцією бібліографії відомого бібліографа тов. МЕЖЕНКА Юрія Олексійовича, який проживає в Ленінграді.

У зв’язку з наданням Ю. О. Меженку квартири в Києві необхідно перевезти до Києва і його довідково-бібліографічну бібліотеку та колекцію шевченкіани, що налічують близько 30 тисяч томів, становлять велику наукову цінність і конче потрібні для роботи Головної редакції УРЕ і підготовки шевченківських ювілеїв.

Зважаючи, що встановлені положенням компенсації при переміщенні в іншу місцевість не передбачають витрат на перевезення такої великої кількості книг, Головна редакція УРЕ просить Президію Академії наук УРСР дозволити для цієї мети витратити додатково 7 000 крб”⁴⁵.

5 вересня 1960 р. Ю. Меженко вперше був присутнім на засіданні Головної редакційної колегії “Української Радянської Енциклопедії”. Обговорювалися статті “Всесоюзна Ленінська Комуністична Спілка Молоді”, “Галичина”, “Генетика”, “Гегель”, “Господарський розрахунок” та “Громадянська війна” третього тому енциклопедії й був він затверджений до друку, розглядалися алфавітні словники п’ятого й шостого томів видання⁴⁶.

“Головна редакція Української Радянської Енциклопедії просить винести тов. Меженку Ю. О. подяку від імені Президії АН УРСР за плідну участь в створенні Української Радянської Енциклопедії”⁴⁷.

У день 70-річчя вченого таку подяку й оголосила Президія АН УРСР⁴⁸. У численних привітаннях, які одержав ювіляр із нагоди 70-річчя від дня народження й 45-річчя творчої діяльності, високо оцінювали його багатолітню працю на ниві книгознавства й бібліографії. Про це сказано, зокрема, у привітаннях від Міністерств освіти УРСР,

⁴³ ЦДАМЛМ України. – Ф. 365. – Оп. 1. – Спр. 13. – Арк. 5.

⁴⁴ Там само.

⁴⁵ ЦДАВО України. – Ф. 4750. – Оп. 1. – Спр. 28. – Арк. 56.

⁴⁶ Там само. – Спр. 29. – Арк. 10.

⁴⁷ Там само. – Спр. 43. – Арк. 40.

⁴⁸ Там само. – Арк. 41.

Президії Спілки письменників України, Книжкової палати УРСР, Головної редакції УРЕ, Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, Інституту мистецтвознавства, фольклору й етнології АН УРСР, Державної Публічної бібліотеки АН УРСР, Державного музею театрального мистецтва УРСР, Державного музею Т. Г. Шевченка АН УРСР, Українського театрального товариства та багатьох інших наукових закладів, бібліотек, редакцій газет і журналів. Високо оцінювали життєвий і творчий шлях і в особистих привітаннях. У привітанні від колективу викладачів Українського поліграфічного інституту ім. Івана Федорова (м. Львів) зазначалося: “Очолюючи впродовж багатьох років різні книгознавчі і бібліографічні заклади, Ви були одним з основоположників і найактивніших творців української радянської книгознавчої науки”⁴⁹.

Офіційно завідувачем редакції бібліографії “Української Радянської Енциклопедії” Юрій Олексійович Меженко працював лише два роки – з 16 липня 1960 р. по 16 серпня 1962 р., коли звільнився за остаточним виходом на пенсію, перетнувши 70-річний віковий рубіж⁵⁰. Однак, по суті, він пропрацював в енциклопедії майже три роки, починаючи відлік із листопада 1959 р., коли отримав у Ленінграді на рецензування макет першого тому УРЕ.

Помирає вчений у периферійній тоді київській лікарні, недалеко від Великої Китаївської. “Добре, що тут обслуга принаймні говорить по-українському”, – сказав він напередодні смерті⁵¹. 24 листопада 1969 р. його не стало.

Підсумком наукової й творчої діяльності відомого вченого стали понад 150 його друкованих праць із питань книгознавства, бібліографії, історії українського театру й літературної критики, більшість яких й досі становлять наукову цінність⁵². Як вже зауважувалося, Юрій Меженко став учасником першого незавершеного проекту “скрипниківської” “УРЕ” й діяльним співробітником другої “Української Радянської Енциклопедії” (М. Бажана) 1957–1965 рр.

Степан Борчук. Участие Юрия Иванова-Меженко в подготовке “Украинской Советской Энциклопедии” 1957–1965 годов

Раскрыто участие выдающегося украинского библиолога, литературоведа и историка украинского театра Юрия Иванова-Меженко (1892–1969) в реализации проекта “Украинской Советской Энциклопедии” 1957–1965 гг. Представлено работу над статьями, которые поступали в редакцию энциклопедии. Проанализирован переезд ученого в столицу УССР. Приводится переписка Ю. Меженка с единомышленниками и коллегами.

Ключевые слова: энциклопедия, “УСЭ”, издания, библиография, переписка, статьи, сообщения.

⁴⁹ ЦДАВО України. – Ф. 4750. – Оп. 1. – Спр. 43. – Арк. 56–57.

⁵⁰ Хроніка життя та діяльності Ю. О. Меженка // Юрій Олексійович Меженко (1892–1969): Матеріали до біографії / [уклад.: Т. Ігнатова, Н. Козакова, Н. Стрішенець; вст. ст.: Ф. Сарани, І. Шовкопляса; відп. ред. О. Онищенко]. – Київ, 1994. – С. 46–47; ЦДАВО України. – Ф. 4750. – Оп. 1. – Спр. 43. – Арк. 68.

⁵¹ Дашкевич Я. Нескорений лицар української книги: [Юр Меженко] / Я. Дашкевич. – 2-ге вид. випр. й допов. // Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури / [упоряд.: М. Капраль, Г. Сварник, І. Сковчиляс]. – Львів: Піраміда, 2007. – С. 620.

⁵² ЦДАВО України. – Ф. 4750. – Оп. 1. – Спр. 43. – Арк. 54.

Stepan Borchuk. Iurii Ivanov-Mezhenko's contribution to the Ukrainian Soviet Encyclopaedia in 1957–1965

The article describes participation of the prominent bibliologist, literary critic and historian of Ukrainian theatre Iurii Ivanov-Mezhenko (1892–1969) in the preparation of the Ukrainian Soviet Encyclopaedia in 1957–1965. It analyses his work on the articles submitted to the editorial board. The article focuses on the scholar's move to the capital of the Ukrainian SSR and the difficulties he encountered. It is argued that problems with health hindered his work on the Encyclopaedia. The article is based on the correspondence with his friends and colleagues.

Key words: the Ukrainian Soviet Encyclopaedia, publications, bibliography, correspondence, articles, reports.